

**Саміт лідерів країн – членів БРІКС у Йоганнесбурзі
22–24 серпня 2023 року**

О. Борділовська, центр зовнішньополітичних досліджень НІСД

Висвітлено перебіг щорічного саміту БРІКС, який цього року відбувся у Південно-Африканській Республіці. Зустріч проходила на тлі посилення безпекових загроз світу, що виникли внаслідок російсько-української війни. Основним наслідком роботи саміту стало рішення про розширення об'єднання за рахунок шести нових членів.

Висновки

1. Країни БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай, Південна Африка) провели 15-й саміт об'єднання 22–24 серпня 2023 р. у м. Йоганнесбурзі (ПАР) – перший у форматі офлайн після пандемії коронавірусу та початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Для країн, що розвиваються, БРІКС пропонує привабливу альтернативну платформу в таких ключових сферах, як-от інвестиції, бізнес, торгівля, а також вирішення соціальних та екологічних проблем. Саме тому одним із центральних питань саміту стало обговорення можливостей розширення формату об'єднання та визначення критеріїв щодо потенційного членства у ньому.

2. Російсько-українська війна зумовила специфіку дискусій та формат учасників цього саміту БРІКС. Агресія РФ проти України продовжує негативно впливати на країни, що розвиваються, її наслідки є відчутними, зокрема для країн Африки, які потерпають від штучно створеної продовольчої кризи. Оскільки тема цього саміту була визначена як «БРІКС та Африка: партнерство для взаємного прискореного зростання, сталого розвитку та інклюзивної багатосторонності», наслідки війни обговорювались передусім у такому контексті, хоча формально це питання не стояло на порядку денному.

3. Держави БРІКС (не йдеться про Росію) від 2014 р. не підтримували, але й жодним чином не засуджували дії РФ в Україні, така ж сама нейтральна позиція є спільною для них і після повномасштабного вторгнення Росії в Україну в 2022 р. Такий підхід зумовлений бажанням учасників об'єднання зменшити західне домінування у світі, адже війну в Україні вони розглядають як вияв конфронтації між Росією та США і НАТО. Саме цей наратив активно просуває російська

пропаганда, і відеозвернення В. Путіна до учасників саміту це вкотре продемонструвало.

4. Останнім часом посилюється критичне ставлення з боку чотирьох країн БРІКС до дій свого партнера – РФ. Те, що Путін не приїхав на саміт через ордер на арешт, виданий МКС, спричинило послаблення російської позиції. Водночас обговорення української Формули миру під час саміту в м. Джидді (Саудівська Аравія), у якому брали участь лідери Індії, Китаю, Бразилії та Південної Африки, є свідченням активізації ролі цих країн та їхнього бажання дистанціюватися від РФ.

5. Попри все Росія у своїх геополітичних та економічних стратегіях продовжує орієнтуватись саме на країни БРІКС, намагаючись і надалі підтримувати економічні відносини з державами об'єднання. При цьому РФ просуває власні наративи, прагнучи забезпечувати виживання політичного режиму, що існує. Наступний саміт БРІКС має відбутися в м. Казані (РФ). Російське керівництво на нього покладає великі надії.

6. Оскільки на саміті було прийняте рішення про розширення формату за формулою «БРІКС +», Україні важливо й надалі продовжувати активну роботу з кожною із країн об'єднання, приділяти більшу увагу інформаційній присутності в державах-членах (нових та потенційних), зокрема з метою донесення власної позиції щодо війни, викриття злочинів РФ та її контпродуктивної поведінки навіть щодо своїх партнерів.

Щорічний саміт БРІКС, який проходив 22–24 серпня 2023 р. у фінансовому й діловому центрі м. Йоганнесбурга (ПАР), викликав значний інтерес. Широкомасштабне воєнне вторгнення Росії в Україну й суперечності між КНР та США активізували дебати щодо майбутнього БРІКС: об'єднання залишиться торговим альянсом і майданчиком для обговорень чи стане новою дієвою міжнародною коаліцією [1].

На саміті в Південній Африці країни БРІКС, уникаючи відвертого протистояння із західним світом, укотре намагалися представити свою діяльність як привабливу альтернативу західним підходам до міжнародних процесів, акцентуючи на розмаїтті світу, різних ціннісних підходах та поліваріантності розвитку.

Порядок денний 15-ї зустрічі лідерів країн – членів БРІКС містив такі питання:

- активізація торгівлі, інвестицій та інновацій у країнах, що розвиваються (зокрема, через Банк нового розвитку БРІКС);
- дедоларизація світових фінансів та можливе запровадження валюти БРІКС (Росія активно підтримала цю ідею, запропоновану Бразилією, проте питання досі не формалізоване, єдиною альтернативою долару залишається юань);
- протидія зміні клімату та боротьба з її наслідками;

- реформа системи глобального управління з метою збільшення участі країн – членів БРІКС та їхніх партнерів у світових процесах;
- можливе розширення формату та критерії прийому нових членів.

У перший день саміту відбувся діалог у рамках бізнес-форуму БРІКС. До нього долучилися лідери бізнесу країн-учасників та представники запрошених до участі гостей з країн Глобального Півдня. Наступного дня пройшло пленарне засідання, а останній день саміту був присвячений двостороннім зустрічам.

Учасники

За традицією, держава – господар саміту на власний розсуд запрошує гостей, які беруть участь у його роботі. Цього року ними стали лідери всіх африканських країн, що логічно з огляду на тему саміту: *«БРІКС та Африка: партнерство для взаємного прискореного зростання, сталого розвитку та інклюзивної багатосторонності»*. Також на саміт було запрошено Генерального секретаря ООН А. Гуттереша та глав держав – потенційних нових членів об'єднання. Зважаючи на важливість питань, що обговорювалися, низка західних країн, зокрема Франція, висловили бажання долучитися до дискусій на полях саміту, але запрошення не одержали (є припущення, що Росія виступила проти через те, що Франція підтримує Україну).

РФ і БРІКС

Від часу анексії Криму в 2014 р. група БРІКС виступала гарантом запобігання дипломатичної ізоляції РФ, наприклад, у липні того ж року Бразилія проігнорувала заклики Заходу не запрошувати В. Путіна на саміт БРІКС у Форталезі. У березні 2014 р. країни об'єднання спільно відхилили пропозицію міністра закордонних справ Австралії Дж. Бішоп про заборону Путіну відвідувати тогорічний саміт G20. Проте нині, у 2023 р., Південна Африка попросила російського лідера не відвідувати 15-й саміт БРІКС через ордер, виданий МКС на його арешт за злочини, скоєні в Україні [2]. Тому РФ представляв міністр закордонних справ С. Лавров: російський президент вирішив не ризикувати, а також не ставити в незручне становище господаря саміту С. Рамафосу. Російська сторона не була зацікавлена у зриві роботи саміту, оскільки активно використовує БРІКС як інструмент виживання в умовах західних санкцій після повномасштабного вторгнення в Україну. Зокрема, під час минулорічного саміту БРІКС у Пекіні, що проходив у режимі онлайн, Путін у виступі заявив, що за перші три місяці 2022 р. товарообіг між РФ та країнами БРІКС збільшився на 38 %. Надалі спостерігалось стрімке посилення співпраці Росії з Індією та Китаєм, особливо в енергетичній галузі.

Цьогоріч В. Путін у своєму відеозверненні до учасників бізнес-форуму БРІКС повторив звичні пропагандистські штампи про «безвідповідальну поведінку західних країн, незаконні санкції та заморожування активів окремих держав, що

спровокувало дефіцит товарів, зростання цін на продовольство та посилення нерівності й страждань бідніших націй». Жодним чином не згадавши війну в Україні, він відверто закликав виступити проти «порушення Заходом усіх норм вільної торгівлі». Крім того, *президент Росії намагався звинуватити Україну та її партнерів у запровадженні несправедливих умов для Чорноморської зернової ініціативи і в такий спосіб пояснити вихід РФ з цієї угоди* [3].

Зустрічі лідерів

Всі інші лідери країн особисто прибули до Йоганнесбурга, хоча, треба зауважити, до останнього зберігалася інтрига стосовно участі в саміті індійського прем'єра Н. Моді через складні відносини між Індією та КНР і те, що китайське домінування у форматах ШОС та БРІКС постійно зростає. Проте напередодні саміту відбулися консультації щодо прикордонних суперечок між державами, і напругу було знято. Китайський лідер Сі Цзіньпін у перший же день провів офіційну зустріч з господарем саміту – президентом ПАР Сирілом Рамафосою, під час якої, крім іншого, обговорювалася війна в Україні. *У спільній заяві лідерів КНР та ПАР зазначено, що вирішення «українського конфлікту» можливе виключно шляхом переговорів, тож обидві сторони продовжать наполягати на політичному врегулюванні.*

Пізніше на полях саміту відбулася зустріч Сі Цзіньпіна з Н. Моді, який підкреслив «занепокоєння своєї держави щодо невирішених проблем уздовж лінії контролю на кордоні». Прем'єр-міністр Індії у виступі на бізнес-форумі БРІКС запропонував використати індійський досвід у бізнес-інноваціях та під час залучення іноземних інвестицій. Також високопосадовець закликав створити космічний консорціум БРІКС – це сталося за кілька годин до того, як посадковий модуль «Вікрам», доставлений на орбіту Місяця індійською космічною станцією «Чандраян-3», здійснив успішну посадку в районі південного полюса супутника Землі.

На саміті БРІКС Н. Моді та Сі Цзіньпін акцентували увагу на інклюзивності й толерантності проєкту та зауважили, що об'єднання вже перетворилося на ефективну платформу для захисту інтересів держав Глобального Півдня. Натомість бразильський президент Лула да Сілва відверто вказав на певні внутрішні розбіжності щодо остаточного уявлення про роль БРІКС у світовому порядку, підкреслюючи, що *група не хоче протистояння із G7, G20 або США, а лише «намагається організуватися».*

Розширення БРІКС

На думку посла ПАР з особливих доручень в Азії та БРІКС Аніла Суклала, однією з причин виникнення «черги на вступ до БРІКС» є подальша поляризація світу, у т. ч. через «російсько-українську кризу», коли держави Півдня змушують стати на чийсь сторону. Та вони не хочуть, щоб їм диктували, кого підтримувати

і як поводитися, оскільки зараз вони вже мають силу, щоб відстоювати власні позиції [4].

Питання стосовно розширення БРІКС стало одним з центральних серед тих, які учасники саміту обговорювали, і лідери країн визнали, що опинилися на роздоріжжі щодо майбутньої перспективи збільшення групи. Формулу розширення «БРІКС +» запропонував 2017 р. Китай, на саміті її офіційно прийняли як нову назву об'єднання.

Проте ставлення до розширення формату з боку партнерів по БРІКС неоднозначне, суттєвою є різниця між індійським та китайським підходами. Так, приєднання до БРІКС Саудівської Аравії, Туреччини та Єгипту розглядається як можливість розширення економічного й політичного впливу об'єднання у світовому вимірі. Крім того, БРІКС пропонує привабливу платформу для країн, які сьогодні фактично виключені з глобальної системи (наприклад, Іран та Венесуела). Але саме це й непокоїть Індію, яка намагається уникнути співпраці з авторитарними чи підсанкційними режимами, а також конкуренції з новими потужними акторами з Азії, на кшталт Саудівської Аравії. Також індійцям не подобається надмірна лояльність потенційних членів до КНР, що провокує подальше зростання ролі Китаю і можливу трансформацію формату у своєрідний китайський «фан-клуб». Індія пропонувала варіант, коли потенційні члени спочатку можуть приєднатися як спостерігачі, а повноправне членство здобути згодом.

Важливим при цьому є збереження регіонального балансу. Аналітики *Atlantic Council* вважають, що саме від того, чий підхід візьме гору – індійський чи китайський, залежатиме подальший успіх БРІКС [5]. Росія підтримує китайську позицію, розраховуючи на подальше антизахідне спрямування діяльності об'єднання, тоді як Індія, Бразилія та Південна Африка не схвалюють подібне протистояння.

Після долучення нових членів, таких як Єгипет, Саудівська Аравія та ОАЕ, об'єднання потенційно може змінити світову економіку та політику. Приєднання багатих на енергоресурси держав посилить позицію БРІКС в енергетичній безпеці світу, а участь у БРІКС таких держав, як-от Туреччина та Індонезія, уможливить припинити суперечки між різними угрупованнями в межах Глобального Півдня (наприклад, МІКТА). *У разі подальшого розширення БРІКС може перетворитися на організацію, ВВП якої на 30 % більший, ніж у США, та яка контролює 60 % світових запасів газу, а її населення становить понад 50 % світового [6]. За іншими оцінками, якщо розширення станеться за рахунок Саудівської Аравії та Індонезії, частка БРІКС до 2040 р. становитиме 44 % світової економіки, перевищивши прогнозовану частку валового внутрішнього продукту Великої сімки (21 %) [7].*

З одного боку, розширення необхідне саме для досягнення паритету із західними державами. Збільшення учасників об'єднання може слугувати

трансформаційним каталізатором, який суттєво посилить роль БРІКС. Це стане викликом для розвинутих країн, тому експерти порушують питання про пошук Великою сімкою ефективного підходу до своєї взаємодії із БРІКС, на базі якого зусиллями провідних країн Глобального Півдня може бути створений новий формат.

З другого боку, *подальше розширення БРІКС лише поглибить виклики*, що завжди постають перед об'єднанням, зокрема ще складніше буде досягати консенсусу (саме такий механізм був визначений для прийняття рішень). Від самого початку БРІКС був дуже неоднорідним форматом, і перевага КНР була очевидною. Власне, сама ідея БРІКС втрачає сенс: із п'яти країн лише три – Індія, Китай та певною мірою ПАР – нарощують темпи розвитку, тоді як Росія та Бразилія демонструють спад. Економіка Китаю за обсягом удвічі більша за економіки всіх інших країн об'єднання, разом узятих, і в 40 разів перевершує економіку ПАР. Саме КНР здебільшого інвестувала проєкти через Новий банк розвитку, штаб-квартира якого розташована в Шанхаї.

Проте економіка КНР зараз переживає складні часи, тож без розширення БРІКС усі претензії на альтернативу *G7* стали би недосяжними. Відносини нових членів із КНР є пріоритетними, у той же час Індії та Бразилії доведеться поборотися за свій вплив на інших членів об'єднання. Окрім економіки, політична ситуація в світі загалом та в регіонах, до яких належать нові члени об'єднання, також буде визначати їхню позицію.

Існує також думка, що успішність проєкту залежатиме від стабільних двосторонніх відносин між різними його членами, але в процесі збільшення це стане ще складнішим. *Насамкінець, загалом офіційно нейтральне ставлення до російсько-української війни матиме різні вияви, оскільки все очевиднішим стає дисонанс між небажанням засуджувати Росію та ризиком погіршити через це відносини із західними державами, які продовжують залишатися партнерами і спонсорами більшості країн, що розвиваються.*

Результати саміту

За результатами роботи саміту лідери прийняли *Йоганнесбурзьку декларацію-2*, яка містить ключові позиції держав БРІКС з питань глобальної економіки, фінансів і політики. Оголошуючи заключний документ, Голова саміту Президент ПАР С. Рамафоса зазначив, що лідери підтвердили свою відданість інклюзивній багатосторонності та дотриманню міжнародного права, включно із цілями та принципами, що закріплені у Статуті ООН. «Ми стурбовані конфліктами, що тривають у багатьох частинах світу. Ми наголошуємо на нашій прихильності щодо мирного вирішення розбіжностей і суперечок шляхом діалогу та інклюзивних консультацій». Лідери також дійшли згоди щодо керівних принципів, стандартів, критеріїв і процедур першого етапу розширення БРІКС. *На основі консенсусу було вирішено запросити Аргентину, Єгипет, Ефіопію, Іран, Саудівську Аравію та*

Об'єднані Арабські Емірати стали повноправними членами БРІКС. Членство набуде чинності з 1 січня 2024 р. [8].

Рішення про прийняття нових держав до участі в роботі БРІКС можна оцінити як компромісне і цілком прийнятне для країн-засновників – і КНР, і Республіка Індія відзначили важливість досягнутого консенсусу. Зауважимо, що *вперше учасниками групи стали чотири мусульманські країни, що цілком вписується в концепцію БРІКС як поліцивілізаційного формату.* При цьому Іран заявив про «стратегічну перемогу» в умовах змагань проти західних обмежень.

Для України важливим сигналом є той факт, що прослідковується тенденція до зменшення впливу Росії на роботу БРІКС та набуття більшої самостійності в позиціях інших держав-засновників. Про це свідчить участь інших чотирьох держав у роботі саміту в м. Джидді (Саудівська Аравія) 5-6 серпня 2023 р. та згода на подальше обговорення можливостей виходу з війни, яку Росія розв'язала в Україні, насамперед української Формули миру (не пропозицій міністра закордонних справ Китаю, міністра оборони Індонезії або президента Бразилії).

Очевидно, що російська сторона провела консультації з партнерами по БРІКС щодо зустрічі в Джидді та отримала сигнали про відповідні консультації. Подальша складна ситуація в межах відносин «Захід – Глобальний Південь – Росія» та трансформація міжнародної системи значною мірою залежатимуть від того, як держави розроблятимуть свої відповіді на російсько-українську війну. Наслідки розширення БРІКС потребують подальшого серйозного аналізу.

ДОДАТОК

БРІКС – міждержавне об'єднання найбільших за площею та населенням країн, що розвиваються. Зараз до БРІКС входять Бразилія, Росія, Індія, Китай і Південна Африка. Ці п'ять держав представляють 41 % населення світу та приблизно 26 % світового ВВП.

У 2001 р. Дж. О'Нілл (відомий економіст, на той час – аналітик інвестиційного банку *Goldman Sachs*, нині – член Палати лордів парламенту Великої Британії) створив акронім БРІК на позначення Бразилії, Росії, Індії та Китаю, економіки яких швидко розвивалися. У доповіді, присвяченій майбутньому розвитку світу, він передбачив, що ці держави можуть стати провідними економіками в наступні 50 років. БРІК поступово формалізувався як клуб держав, що розвиваються, протягом 2006–2008 рр.: під час першої зустрічі міністрів закордонних справ БРІК на полях ГА ООН у Нью-Йорку в 2006 р. та саміту лідерів під час саміту G8 на о. Хоккайдо (Японія) в 2008 р. Перший саміт БРІК відбувся в м. Єкатеринбурзі (РФ) 2009 р. Після того, як 2011 р. до об'єднання приєдналася Південна Африка, його назва змінилася на БРІКС. Об'єднання належить до «дипломатії клубів», оскільки не має штаб-квартири та статутних документів, головування відбувається по черзі завдяки щорічній ротації.

Механізми співпраці в межах БРІКС – це консультації з широкого кола питань через зустрічі лідерів держав і міністрів та практична співпраця через різні багатосторонні формати в галузях торгівлі, фінансів, енергетики, охорони здоров'я, освіти, науки й технологій, сільського господарства, навколишнього середовища, технологічних

катастроф, боротьби з корупцією, наркотрафіком та консультацій з різноманітних соціальних проблем. БРІКС не є блоком вільної торгівлі, але члени об'єднання координують роботу з фінансових та економічних питань, зокрема 2014 р. створили Новий банк розвитку (*NDB*) для координації позик на інфраструктуру (його очолює колишня президентка Бразилії Ділма Русоф). Тоді ж був створений Пул валютних резервів для проведення розрахунків між країнами в національних валютах. Обидва механізми розглядаються як альтернативні до структур МВФ і Світового банку, котрі, на думку членів БРІКС (держави об'єднання мають лише 15 % голосів у головній фінансовій інституції ООН – Міжнародному валютному фонді), занадто орієнтовані на США,

На момент початку 15-го саміту БРІКС 23 держави офіційно подали заявку на приєднання до об'єднання, до речі, першими минулого року це зробили Іран та Аргентина. Після ухвалення рішення про допуск до БРІКС нових членів на початку цього року ще 20 країн озвучили своє бажання доєднатися (коло охочих зросло до понад 40 держав Азії, Африки та Латинської Америки).

-
- [1] <https://timesofindia.indiatimes.com/world/rest-of-world/brics-summit-20...>
 - [2] <https://www.economist.com/by-invitation/2023/08/18/brics-expansion-woul...>
 - [3] <https://www.timeslive.co.za/politics/2023-08-22-brics-summit-updates-sa...>
 - [4] <https://www.dawn.com/news/1771291/brics-nations-eye-global-geopolitical...>
 - [5] <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/china-and-india-a...>
 - [6] <https://www.silkroadbriefing.com/news/2022/11/09/the-new-candidate-coun...>
 - [7] <https://www.hindustantimes.com/world-news/brics-nations-set-to-invite-s...>
 - [8] <https://www.timeslive.co.za/politics/2023-08-24-what-you-need-to-know-a...>